

ERŐS VILMOS

## HÓMAN BÁLINT ÉS A HISTORIOGRÁFIA

■ Az alábbi írás témája Hóman Bálint historiográfiai nézeteinek elemzése, amelyet eddig így e formában még nem tárgyalt a Hómannal foglalkozó (nem különösebben terjedelmes) irodalom.<sup>1</sup> Ez többnyire azért van így, mert könnyebbnek tűnik (főként valamilyen politikai álláspontot érvényesítve) Hóman politikai nézeteit „megítélni”, értékelni, mint konkrét szaktudományos eredményeit saját kontextusukban elhelyezni és interpretálni. Hozzátenném ugyanakkor, hogy azt sem tartom helyesnek, ha Hóman szaktudományos nézeteit mereven elválasztják politikai felfogásától, mondván, hogy ő maga is mindig megtette ezt, s így igazán elfogulatlan és objektív történetírást művelt. Azt is szeretném hozzátenni, hogy nemcsak Hómannak (főként a magyar) történetírást érintő nézeteivel kívánok foglalkozni, hanem utalnék (szoros összefüggésben) mindennek történetírása egészére való hatására, más, korabeli történészekre való viszonyára, valamint az utókor ítéletére is, azaz magának Hómannak a historiográfiai recepciójára úgyszintén (lassan ez utóbbinak is kikerekedik a története).

Genetikus szempontból kiindulva mindenekelőtt leszögezhető, hogy Hómannak pályája kezdetétől roppant erős volt a historiográfiai érdeklődése. Ezzel kapcsolatos munkáit alapjában tematikailag három korszak köré lehetne elrendezni. A tematika első része a magyar történetírás első korszakát felölelő írásokat jelenti.<sup>2</sup> Hóman ilyen jellegű tanulmányai mindenekelőtt a húszas évek első felében, például a szellemtörténet vezető folyóiratában, a *Minervában* jelennek meg, s egyik fő eredményük, hogy a magyar ősgesta egészen László király gestájáig vezethető vissza, azaz a *Gesta Ladislai regis*

a középkori krónikaszerkesztmény első darabja. (Ez azért azóta alapvetően megkérdőjeleződött.)<sup>3</sup> Hóman e munkáiban mindamelllett egyéb kérdésekre is kitér, például átfogó képet ad a teljes középkori történetírásról, annak fő műfajairól stb., s ebben kísérli meg elhelyezni a magyar krónika(értsd gesta-)irodalmat. Mindezekon kívül határozottan állást foglal az Anonymus-kérdésben (III. Béla jegyzőjének tekinti őt), a II. Géza-kori gesta problémájában (Madzsar Imrével szemben állítja, hogy nem ez az ősgesta);<sup>4</sup> leginkább látványos elemzései azonban a hun hagyomány és a hun monda kérdésköréhez (azaz Kézai Simonhoz) kötődnek, amelyek kapcsán harcos pengeváltásokat is folytat az alapvetően a *Nyugat* köréhez tartozó, legalábbis ott publikáló Király Györggyel.<sup>5</sup> Itt kifejtett (s alapvetően Gombocz Zoltán nézeteit elfogadó) álláspontjának veleje: bár természetesen cáfolandó a hun–magyar azonosság tézise, nem helytálló az ún. hiperkritika, azaz önálló magyar alkotásnak s így „valóságosnak” kell tekinteni a hun–magyar azonosság hagyományának tézisének, amely tehát nem a németektől vagy a szlávoktól kölcsönzött tradíció. Hozzá kell tenni kiegészítésül mindehhez, hogy Hóman – természetesen – rendszeresen összegzi a magyar őstörténetre vonatkozó kutatásokat, valamint az erre vonatkozó régebbi szakirodalommal is szembesül.<sup>6</sup>

Nem ennyire gazdag és szerteágazó, ugyanakkor (mint később kifejtem) – pl. R. Várkonyi Ágnes értékelésével gyökeresen ellentétben – legalább ekkora jelentőségű Hómannak a 16–18. századi magyar történetírást elemző munkássága. Ilyen jellegű tanulmányai közül legfontosabbak az általa kezdeményezett és szerkesztett, *A Magyar*

Történettudomány Kézikönyve számára készített *A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon*, illetve a *Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században* című nagy ívű írások.<sup>7</sup> Szintén ehhez a korszakhoz köthető a *Kishevenesi Hevenesi Gábor*, valamint például az *Adalék a XVIII. századi magyar nyomdászat történetéhez* című munkák. Igen beszédes, hogy ezek közül van olyan, amelyik a Szent István Társulatban hangzik el, illetve ekkor olvassa fel a *Történelem és katolicizmus* című előadását is.<sup>8</sup> Itt kifejtett álláspontjának egyik tétele, hogy a modern, európai szintű, az eredeti források összegyűjtésén és kritikáján alapuló történetírás lényegében a 16–18. századi jezsuita történetírók, Hevenesi Gábor, Timon Sámuel, Kaprinai István, de legfőképpen Pray György, Katona István, Kollár Ferenc Ádám és mások érdeme. Hóman persze nem hallgatja el a protestánsok, így Bél Mátyás, Benkő József, Bod Péter, Czwittinger Dávid vagy Sinai Miklós jelentőségét sem. Az igazán katolikus „átértékelés” ebben a tekintetben a 18. század és az ellenreformáció pozitív minősítése (vö. pl. a magyar nyomdászatról szóló tanulmányát<sup>9</sup>), szemben ugyanis a dualizmus korában uralkodó (és a két világháború közötti korszakban is fontos pozíciókat betöltő) nemzeti-romantikus iskolával, amely közismerten hanyatló és nemzetellenes kornak tekintette azt.

Hóman historiográfiával kapcsolatos munkáinak utolsó, harmadik nagyobb egységét végül a többé-kevésbé saját korára vonatkozó, valamint a történetelmélet terére is kirándulást tevő elméleti, de mindenképpen teoretikusabb/összegzőbb jellegű munkái képezik. Ezek közül is kiemelkedik a szintén általa szerkesztett és részben kezdeményezett *A magyar történetírás új útjai* című kötetbe írt tanulmánya (*A történelem útja*), valamint a korábban már említett *Történelem és katolicizmus*, a *Történelmi átértékelés*, *A történelem népszerűsítése* vagy a *Történettudomány és numizmatika* című esszék.<sup>10</sup> Jelentősek és elemzendők ebben a tekintetben a Hóman–Szekfű agyonidézett bevezető sorai, a *Társadalomtudomány* 1921-es évfolyamában megjelent *Társadalomtörténeti terminológia* című tanulmány,

illetve mondjuk a Magyar Történelmi Társulat elnökeként elmondott felszólalásai, amelyek közül az egyik legbeszédesebb a *Századok* 1943-as évfolyamában jelent meg, s amely szembeszáll mind a mályuszi alapon művelt népiségtörténet, mind a Baráth Tibor által reprezentált, faji alapú történetírói iránnyal.<sup>11</sup>

Hozzá lehet még fűzni mindehhez, hogy Hóman historiográfiai nézeteinek rekonstrukciójához még számos más forrást is hasznosíthatunk. Feltétlenül utalnunk érdemes például a nemrégiben szintén újra közzétett, történészekről/történetírókról való beszédeire és megemlékezéseire. Ezek névsora roppant árulkodó, hiszen ezekből nyilvánvaló, hogy Áldásy Antal, Tasnádi Nagy Gyula, Csánky Dezső, Fejérfatya László, Sörös Pongrác, Tagányi Károly, Zsinka Ferenc, Angyal Dávid bizonyosan Hóman mestereinek tekinthetők.<sup>12</sup> Úgyszintén roppant lényegesnek gondolom mindezek vonatkozásában Hóman egyéb történészekkel, társadalomtudósokkal folytatott polémiáit, amelyek közül utaltam már például a Király Györggyel, Madzsar Imrével, Baráth Tiborral és Mályusz Elemérrel folytatott vitákra, de elemzendők még természetesen az Erdélyi Lászlóval a földberről való pengeváltás, a Marczali Henrikkel való összeütközés<sup>13</sup> vagy a német történészekkel a harmincas években, a *Königreich Ungarn* és más művek kapcsán kiobbant összetűzés is.<sup>14</sup> Számos szempontból megvilágítják mindezeket különböző recenziói, mondjuk Dománovszky Sándor, Szekfű Gyula (*Szerviensek és familiárisok*), Mályusz Elemér (*Turóc megye kialakulása*), Eckhart Ferenc, Lukinich Imre vagy C. A. Macartney műveiről.<sup>15</sup> Természetesen alapvetőnek tekinthető igencsak kiterjedt levelezése is, amelyet lényegében az említett történészekkel, vagy például tanítványával, Deér Józseffel, illetve Hajnal Istvánnal folytatott, s amelyből a Szekfű Gyulával való teljes levélváltás igencsak megérett a publikálásra.<sup>16</sup>

Milyen kép bontakozik ki az elmondottakból, hiszen az eddigiek alapján bizvást igazolható, hogy Hóman igen mély érdeklődést tanúsított a historiográfia, még ha nem is kifejezetten a történelem elméleti kérdé-

sei iránt, s mint láthattuk, ezzel kapcsolatos írásai az egész magyar historiográfia fejlődéséről kíséreltek meg képet alkotni?

Mivel a rendelkezésemre álló idő érthetően korlátozott, a következőkben pontokba szedném az itt felvetett kérdésekkel kapcsolatos mondanivalómat. A pontok illetően felvetését részben a Hómanra vonatkozó általános „lőzungok” és hívószavak, részben ezek kiegészítésének szánt saját felvetéseim indokolják.

1. Első pontként önként adódik a kérdés: *szellemtörténész* volt-e Hóman Bálint? Hiszen a vele foglalkozó irodalom túlnyomó része őt így aposztrofálja, ami már a két világháború közötti időszakban (azaz saját korában) megkezdődött, s ő magát is alapjában annak tartja a húszas évek végétől kezdődően. Természetesen a döntő kérdés itt (a részben speciálisan magyar) szellemtörténet fogalmának „kolligációja”, illetve az arról alkotott „szinoptikus ítélet” (W. Walsh és L. Mink kifejezéseivel<sup>17</sup>), amelyeknek további részletezésére jelen keretek között nincs lehetőség. Az azonban leszögezhető, hogy ilyen alapon számos szempont megfogalmazható, amelyek alapján Hóman ehhez a tradícióhoz/irányzathoz/iskolához köthető. Itt van mindjárt a *szintézis* iránti igény, azaz a korábbi, dualizmus kori, többnyire adatgyűjtő történetírással szemben például a *Magyar Történet* Hóman által írt része is átfogó igényű, ráadásul nemcsak a politikára és a politikai eseménytörténetre koncentrálnak, hanem – Hóman egyéb műveit is hasznosítva – kitér a gazdaság, társadalom, kormányzati berendezkedés, a művelődési viszonyok (például lovagkor, illetve lovagi művelődés) bemutatására; tehát kifejezetten és egyenesen *társadalomtörténeti* szempontokat érvényesít. Alá szeretném húzni, hogy maga ez a társadalomtörténeti, szociológusztikus megközelítés Hóman egész történetírásában érvényesül, kezdve doktori értekezésétől (*A magyar városok az Árpádok korában*<sup>18</sup>) vagy például az Erdélyi Lászlóval folytatott vitájától, de legfőképpen a pénz történetével a lehető legszorosabban összefüggő *Károly Róbert gazda-ságpolitikáján*<sup>19</sup> (illetve ezzel összefüggő egyéb tanulmányain – pl. *A XIV. századi aranyválság*) keresz-

tül egészen a negyvenes évek őstörténeti szintéziséig.<sup>20</sup>

Itt az egyik döntő kérdés az, hogy több újabbban megjelent s lassan már „rögeszmeszerű” ismétléseken alapuló interpretációval szemben a szellemtörténet és társadalomtörténet nem egymással ellentétes, hanem egymást kiegészítő, egymásra építő fel fogás, hiszen mindkettő szemben áll az egyoldalú politikai eseménytörténettel. Mindez egyébként már a harmincas években, az éppen a Hóman szerkesztette *A magyar történetírás új útjai* kötet kapcsán kirobbant szellemtörténet-vitában is egyértelmű, melynek során Babits Mihály a szociológusztikus-szintetikus szempontokkal azonosította az irányt.<sup>21</sup>

Felvetődhet persze a szellemtörténetnek olyan értelmezése is, amelyben a szociológusztikus látásmód mellett/helyett inkább annak irodalmias, az irodalmat és az irodalmi forrásokat preferáló jellegére mutatnak rá. Természetesen Hóman sok tekintetben így is szellemtörténészként értelmezhető, s itt éppen alapvető historiográfiai munkájára, *A magyar történetírás első korszaka* című, a szellemtörténet par excellence folyóiratában, a Thienemann Tivadar által szerkesztett *Minervában* megjelent írására (illetve egyéb krónikatanulmányaira) kell hivatkoznunk, amelyeknek megállapításait (mint ezt korabeli recenziójában Török Pál is megállapította<sup>22</sup>) szinte maradéktalanul beépítette a *Magyar Történet* fejezeteibe. Ilyen jellegű tanulmányainak egyik fő konklúziója egyébként a magyarság, a magyar szellemi élet és művelődés európai, keresztény-katolikus kultúrkörbe való tartozásának, integrálódásának gondolata volt (ami szintén kifejezetten szellemtörténeti alapállás).

(NB. Az már egy másik kérdés természetesen, hogy magának a szellemtörténeti szempontok alkalmazásának is megvan a maga genezise, s Mályusz Elemér több-kevesebb joggal mutatott rá arra<sup>23</sup> – amit ő már a harmincas években, egyetemi előadásában roppant elmélyültséggel kidolgozott –, hogy Szekfű és Hóman nem egyenlő mélységgel/következetességgel alkalmazza a művészeti/világnézeti kategóriákat [ez a szel-

lemtörténet egyik *Leitmotivja* ugyanis]. Hóman például nem applikálja a görrika fogalmát, holott ez – például a román művelődéssel antitetikusan szembeállítva – kitűnő szintetizáló kategória lehetne, főként hogy a Magyarországon különösen nyomon követhető lovagi művelődéssel hozható a lehető legszorosabb összefüggésbe. Ehhez csak az a megjegyzés fűzhető, hogy a lovagi művelődésnek nagy szerepet tulajdonít Hóman is [vö. *Szent László, Nagy Lajos*<sup>24</sup>], másrészt címszerűen tűnnek fel e kategóriák – lehet persze, hogy Mályusz kritikájának hatására is – az *Egyetemes Történet* Váczy Péter által írt fejezeteiben, akinek Hóman volt az egyik mentora, mint ahogy az összefoglalásnak is.)

2. Egy következő szempontként felvethető, hogy Hóman historiográfiai álláspontja nem volt-e egyoldalúan *katolikus* beállítottságú, azaz nem érvényesített-e túlzottan katolikus szempontokat. Kritikusai közül ugyanis jó néhányan, például R. Kiss István, Németh László, Mályusz Elemér, részben pedig Marczali Henrik felekezeti szempontból is bírálták, mondván, hogy – amint Hóman *Történelem és katolicizmus* című tanulmánya is alkalmas ad e felvetésre – lényegében számukra (Szekfűvel együtt) a szellemtörténeti „átértékelés” a magyar történelem katolikus szempontból történő, elfogult interpretációját jelenti.

Ide mindenekelőtt az a megjegyzés kívánkozik, hogy Hómannak számos olyan barátja és pozitív interpretátora volt, aki a protestáns felekezethez tartozott, a névsor Török Páltól Deér Józsefen keresztül egészen Kosáry Domokosig vagy Benda Kálmánig terjed. Kétségtelen persze, hogy volt több olyan pártfogoltja (Belitzky János és Tóth László különösen<sup>25</sup>), akik inkább katolikus voltak, mint szakmai kvalitásuknak (persze azért teljesen ez sem elhanyagolható) köszönhették szakmai előmenetelüket.

Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy – mint ez az előző pontból kiderül – a magyar szellemtörténet annál lényegesen több, mint a magyar történelem katolikus alapon történő újraszabása. Másrészt nem felledhető, hogy például *A magyar történetírás első korszaka*, illetve az ezzel összefüggő tanulmányok egyik fő mondanivalója (ahogy

erről szintén esett szó) a magyar művelődés európai voltának bizonyítása volt, azaz Hóman esetében is (mint Szekfűnél) – s nyilván ebből a szempontból van nagy jelentősége 1938-as „Szent István”-könyvének is<sup>26</sup> – katolicizmus és európaiság elválaszthatatlanok egymástól. Az már egy másik kérdés, hogy az európaiság sajnálatos módon Hóman esetében is egyenlő a kultúrfőlény gondolatával, azaz Hóman semmilyen formában nem osztja (ellentétben Szekfűvel, a harmincas években sem) a szomszéd népekhez való közeledés, a bartóki–kodályi, Németh László-i és Szabó Dezső-i Kelet- vagy Közép-Európa gondolatot, s élete végéig ragaszkodik az 1931-es, *A magyar külpolitika fő irányai* című történetpolitikai tanulmányában<sup>27</sup> kifejtett elképzeléseivel. Eszerint történelmi tapasztalat (s így a jelen számára is, esetenként politikát orientáló üzenet), hogy a magyar külpolitika Nyugat irányában védekező, Kelet felé viszont expanzív, hódító célokat követ, ami egyértelműen igazolni is kívánja e hódító törekvéseket. (Az persze tisztázandó kérdés, hogy ennek valóban az lett volna a politikai, aktuális üzenete – ezt Mályusz Elemér állítja<sup>28</sup> –, hogy a magyarok Lengyelországgal, Olaszországgal, Horvátországgal és Ausztriával alkossanak egy katolikus államszövetséget, és hogy ennek mi lett volna a politikai realitása. Ha viszont ez igazolható, akkor mégiscsak van egyfajta közeledés Kelet- vagy Közép-Európához. Hómannál, másrészt az elmentett koncepció, a közép-/kelet-európai összefogás gondolatának politikai realitása is megkérdőjelezhető.)

Rá szeretnék mutatni ugyanakkor arra, hogy Hóman katolikus elkötelezettségének szűkebb historiográfiai szempontból volt egy kifejezetten előnyös hozadéka: ez nem más, mint a 17–18. századi magyar jezsuita történetírás korszakos és európai jelentőségének a felismerése.<sup>29</sup> Itt felfogásom gyökeresen ellenkezik R. Várkonyi Ágnes és mások interpretációjával,<sup>30</sup> s a historiográfiai szakirodalom újabb megállapításai néha megdöbbentő módon igazolják Hóman kijelentéseit. Eszerint az ún. „Verwissenschaftlichung” folyamatában<sup>31</sup> a 16–18. századi jezsuita, erudita, kritikai történetírás a

felvilágosodás egyoldalú, ahistorikus, redukcionista naturalizmusához képest lényegesen szakszerűbb, a 19. századi professzionálismust döntően megalapozó időszak. Ebben a magyar jezsuiták szinte azonos időben követték Európát (Hóman egyébként, mint szó esett róla, rámutat a protestánsok – Bél Mátyás, Debreczeni Ember Pál, Benkő József, Bod Péter, Czwittinger Dávid, Sinai Miklós – azonos fajsúlyú törekvéseire is ebben az időszakban), s így bár kifejezett felvilágosodásról (s szociologisztikus törekvésekről) nem beszélhetünk a 18. századi Magyarországon, ez a kritikai történetírás mégis a magyar historiográfia első európai mértékkel mérhető korszaka.<sup>32</sup>

Hóman ezt egyébként a genetikus történet szemlélet/történetírás kialakulásának tekinteti, amelynek folytatása a dualizmus kori – szintén európai léptékű – Paulerben, Tagányiban, Marczaliban, Fejérpatakyban stb. tetőződő, ma professzionálisnak nevezhető történetírás, illetve saját kora szellem-történeti iskolája. Ezzel szemben különböztet meg egy másik, naturalista-szociologisztikus irányt, melynek reprezentánsai: felvilágosodás, pozitívizmus, polgári radikálisok, Ágoston Péter, történelmi materializmus/marxizmus – amely az egyoldalú, történetietlen, redukcionista, a történelemben természettudományhoz hasonlóan törvényeket kereső racionalizmus és így történelmi szempontból „dilettantizmus” megtestesítője – felfogása szerint.<sup>33</sup>

3. Harmadik pontként vetődhet fel, hogy Hóman történetírása nem minősíthető-e túlságosan is nemzeti beállítottságúnak, *nacionalistának*, hiszen számos írásában fejtette ki (vö. *A magyar tudományosság jövője*, a Király Györggyel való vita stb.<sup>34</sup>), hogy az igazi történetírás nemzeti elkötelezettségű, és így képvisel erkölcsi és idealisztikus értékeket.

Itt mindenekelőtt az a megjegyzés tehető, hogy Hóman alapjában követte a történetírás európai irodalmát, munkáiban (különösen a fiatakoriakban) felfedezhető a német, francia, olasz nyelvű (gyakran gazdaságtörténeti) szakirodalom eredményei, tehát ezeken a nyelveken olvasott is, s ezenfelül görögül, az obligát és jól birtokolt latin

mellett. Mindezek folyományaképpen a magyar történelemmel kapcsolatos munkáiban (a historiográfiáiban, de egyébként is, ahol ez bizonyos esetekben – Károly Róbert, Nagy Lajos, Mátyás stb. – egyenesen elkerülhetetlen) igen gyakori a nemzetközi kitekintés, s nem feledhető, hogy az ún. „külpolitika elsőbbségéről” való tézis (már Szekfű esetében is) a nemzetközi viszonyokkal való állandó szembesülést sugallja.<sup>35</sup> Az egyoldalúan hungarocentrikus nézőpontot kívánja meghaladni egyébként a Hóman–Szekfű pandanja, a négykötetes *Egyetemes Történet*, amelynek (Bisztray Gyula számos adalékkal szolgál ehhez<sup>36</sup>) Hóman tevékeny szerkesztőbizottsági tagja volt. Igaz, e szerkesztőbizottsági működésnek (vö. szintén Bisztray) az egyik leginkább látványos „pengeváltása” – amelyet még nem elemzett a szakirodalom – a Váczy Péterrel való összezőrdülés volt. Ennek kapcsán Hóman egyenesen le akarta vetetni a nevét a szerkesztők névsorából, mert Váczy szerinte az egyetemes történeti keretekben nem megfelelő mértékben foglalkozik a magyar históriával, sőt egyenesen kihagyta azt onnan. (A „hibát”/lapsust majd Hajnal Istvánnak kell helyrehoznia.<sup>37</sup>)

Összességében e problémához két szempontot ajánlok megfontolásra. Az egyik a Szekfű Gyulához (illetve persze Szekfű nézeteihez) való viszonyának a kérdése. Ebben az összefüggésben ugyanis szinte teljesen egyértelműnek tűnik, hogy Hóman Szekfűhöz képest szinte már a kezdetektől követhetően jobbra állt (jóllehet baloldali barátai is voltak: Grexa Gyula, Benedek Marcell<sup>38</sup>), és bizonyos időszakokban vele szemben is egyenesen *faji* szempontokat érvényesített, illetve kevésbé volt kritikus a köznemesi szemlélet és a nemesség képviselte történeti, rendi-alkotmányos állásponttal szemben. Ez a szempont már megjelenik a *Szerviensek és familiárisokról* írt ismertetésében, részben felvetődik a *Magyar Történetben*, de különösen a harmincas évek közepétől erősödik meg, amikor Hóman miniszter a Gömbös-kormányban. Igaz, hogy Szekfű a *Mi a magyar?*-ban megjelent tanulmányában<sup>39</sup> éppen Hómantól kölcsönzi a magyarság három alapvető jellemvonását (vitészég, szabadságszeretet, po-

litikai szervezőképesség); ugyanakkor olyan antiszemita kijelentéseket, mint Hóman ekkor (harmincas évek vége, negyvenes évek eleje), Szeckfű az utókor által leginkább antiszemitának aposztrofált korszakában (*Három nemzedék*) sem tett. Historiográfiai szempontból jól tükrözik a köztük lévő (már a húszas évek elejétől fennálló) különbséget Hómannak a hun–magyar kérdéstről (és részben az őstörténetről) írt tanulmányai, amelyekben – mint erről szó esett – például Király Györggyel szemben s nem utolsósorban Gombocz Zoltánra hivatkozva, védi a hun–magyar hagyomány történeti jogosultságát, s jelentős energiákat mozgósít az őstörténetben a török-kelet-ázsiai rokonság érzékeltetésére. (Szeckfű ekkor is óvatos ebben az értelemben, amint ezt a Takáts Sándorral szembeni kritikája, a *Történetpolitikai tanulmányok* című könyvének tanulmányai, a Sebestyén Gyulával való összeütközése, sőt a *Magyar Történet* általa írt fejezetei bizonyítják.)<sup>40</sup>

Nyilvánvalóan mindezekkel a lehető legszorosabb összefüggésben áll Hóman ismert politikai szerepvállalása, ugyanakkor Hómant egyértelműen faji alapokon álló történetírónak beállítani bizonyosan nem lehet. Hiszen már az 1910-es években jelentős harcokat folytat<sup>41</sup> a faji szempontoknak a társadalomtörténetben való alkalmazása ellen (pl. hogy a magyar arisztokrácia nemzetközi jellege zsidóságból adódna), s általában is ellentmond a faji szempontok alapján álló gondolkodásnak a korábban vázolt társadalom- és szellemtörténeti, valamint katolikus szemlélet.<sup>42</sup> Különösen fontosá mindez persze a harmincas években válik, amikor valószínűleg Hóman ilyen megfontolások miatt sem támogatja teljes mellszélességgel a Mályus kezdeményezte népiségtörténetet. Alapvetőnek tartom ebben az időszakban egyébként a Deér Józseffel való kapcsolatát, hiszen számos bizonyítékunk van arra, hogy Deér Hóman megbízására írta ekkori, a német nemzetiszocialista történetírással szembeszálló cikkeit.<sup>43</sup> Ezekben harcosan cáfolja – ismétlem: Hóman megbízásából – Brackmann nézeteit, aki szerint a Szent Koronát István a német császártól kapta, azóta fennáll tehát a hűbéri-alattvalói

függés (lengyel mintára) a Német Birodalom és a Magyar Királyság között. Egyértelműen leszögezi egyébként mindezen kérdésekkel összefüggő (szerintem egész életművén végighúzó) álláspontját a Magyar Történeti Társulat 1943. évi közgyűlésén:<sup>44</sup> itt kifejtett nézete szerint a magyarságot mindenekelőtt történeti-politikai-kulturális egységnek/közösségnek tekinti, azaz nemzetfogalmának alapja a *politikai nemzet*, amit antitetikusan, sőt antinomikusan állít szembe a saját korában uralmi szerepre törekvő s Mályusz Elemér, de még inkább Baráth Tibor által (persze a kettőt Hóman sem keveri össze) reprezentált, sőt követett, döntően a magyarságot faji alapon meghatározó *népi nemzet* fogalmával<sup>45</sup>. Nyilván ezért hunyhaltott szemet Hóman a Teleki Intézetben a Deér József által vezetett Történettudományi Intézet tevékenysége felett, amit leginkább Benda Kálmán és Kosáry Domokos folytatott, de véleményem szerint ez a politikai nemzet fogalom a végső összekötő kapocs Hóman és Szeckfű, valamint mondjuk az angol történész Macartney között is.<sup>46</sup>

Természetesen historiográfiai szempontból is még számos összetevőjét lehetne elemezni Hóman történetírásának. Így ki lehetne térni forráshasználatára (nem igaz, hogy „csak” okleveleket és törvényeket használt), stílusára (ami azért nem annyira problémamentes, mint Baráth Tibor sugallja), egyáltalán ilyen jellegű nézetei pontos genezisére vagy például a rokon tudományokkal – néprajz, nyelvészet, antropológia, archeológia – való kapcsolatra (interdiszciplinaritás), ami a legmodernebb történettudományos irányzatokkal való párhuzamra hívja fel a figyelmet.<sup>47</sup>

Befejezésként csak egy kérdést szeretnék felvetni. Újabbban (de részben korábban is így volt) megfigyelhető az a görcsös igyekezet, amely megkísérlí leválasztani az úgymond kiváló, európai szintű történészt, medievistát a sajnálatos módon politikai vizekre evezett és ott a szélsőjobboldal felé orientálódó politikustól (mondván, hogy Hóman szigorúan szét tudta választani a kettőt<sup>48</sup>). Mindezeknek a felfogásoknak az a hallgatóságos vagy nyílt előfeltevésük (amit a középkorászok is osztanak), hogy a törté-

nészek munkáiban megfogalmazott retorikus, Szekfű Gyula kifejezésével, homiletikus, ékesszóló, diszkurzív elemek valamilyen véletlenül odakeveredett, zavaró tényező, amelyeket előbb-utóbb le fog vetkőzni a tudomány. Meglátásom szerint erre a szétválasztásra sem szükség, sem lehetőség nincs, a narratív, retorikus elem, azaz a saját korának kulturális-politikai-szociális-tudományos kontextusával való összekapcsolódás (mint például Hóman esetében a katolikus szempont vagy a politikai nemzet fogalma és persze az egész szellemtörténet) a történeti munkáknak integráns összetevője. Amiből pedig az következik, hogy nem mindezeknek az elhallgatása, letagadása jelent a történeti életmű jelentőségének a felismerését (persze nem is pusztán a jelen eredményeivel való összevetés), hanem annak magyarázata, elemzése, az említett kontextusban/diskurzusban való elhelyezése (Foucault-val szólva monumentalizálása<sup>49</sup>).

Azon persze lehet vitatkozni, hogy mit is jelent igazából a politikai nemzet fogalma, s valóban európai mértékkel nézve is modern, társadalomtudományos szempontokat alkalmazott-e Hóman, vagy például hogy milyen volt a német tudományossággal való viszonya (általában az egész szellemtörténet-kérdést újra lehet gondolni, például jelentett-e előrelépést a két világháború közötti magyar

történetírás a dualizmus korihoz képest), és így az általam felvetett szempontokat is lehet vitatni, valamint egyebekkel kiegészíteni. Egy dolgot nem lehet tenni, ami pedig megtörténik a Hóman-retró legújabb fejezetében, amikor (mindenekelőtt az Attraktor Kiadónál<sup>50</sup>) Hómannak és pályatársainak szinte számolatlanul nyomják újra a műveit, mindenféle bevezetés, kísérő-eligazító tanulmány nélkül (NB. tele technikai hibával), aminek következtében néha az sem derül ki, mikor jelent meg az eredeti írás, nem beszélve az említett diskurzusokról (amellyel pedig e művek szaturálva vannak), s mindezek folytán egy kalap alá kerülnek olyan semmi-féle (de főleg nem szakmai) alapon közös nevezőre nem hozható történetészek, mint Hóman Bálint, Eckhart Ferenc, Deér József, Mályusz Elemér, Alföldi András, Eckhardt Sándor (ő persze irodalomtörténész), a másik oldalon pedig Ferdinandy Mihály, R. Kiss István, Timon Ákos vagy Zoványi Jenő<sup>51</sup> (ráadásul van még egy „szürke zóna” is, akik persze szintén nem jelentenek azonos minőséget Hómanékkal, így Asztalos Miklós, Karácsony János vagy Jancsó Benedek).<sup>52</sup>

Utolsó mondatként megemlíthető, hogy Hóman Bálint születésének 125. évfordulója alkalmából több rendezvényt is tartanak a történész életművéről, amelyek – remélhetőleg – segíteni fognak több, a fentiekben felvetett kérdés további tisztázásában.

## ■ JEGYZETEK

1. Hómanra vö. például Tóth László: Hóman Bálint a történetíró. Különnyomat a Pannónia 1938–39-es évfolyamából. 22.; Kerékgyártó Kálmán: A magyar szellemtörténeti iskola. Új Hang 1939. 77–840; R. Várkonyi Ágnes: A pozitivistá történetiszemlélet a magyar történetírásban. II. (A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon. 1830–1860.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1973; Glatz Ferenc: Hóman Bálint. Németbarátság történelmi alapokon. Hóman Bálint 1944-ben. In: Uő: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1988. Bp., 304–328; Glatz Ferenc: Előszó a »Hóman–Szekfű«-höz. Maecenas, 1990; Horváth László Béla: Hóman Bálint utolsó évei. (1945–1951.) Sic itur ad Astra, 1993/3–4. 120–229; Ujváry Gábor: A politikus Hóman Bálint. In: Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk. Ormos Mária. Osiris Kiadó, Bp. 2003. 261–285; Uő: A végtelenben újra találkozunk (Szekfű Gyula és Hóman Bálint párhuzamos, majd elváló életpályája). In: Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. Szerk. Paksa Rudolf. Argumentum Kiadó–Eötvös József Collegium, Bp. 2007. 43–78; legújabban Gyurgyák János foglalja össze a Hómanról szóló irodalmat, illetve Hómannak a közelmúltban újból megjelent műveit részletesen. Vö. Gyurgyák János: Ez-zel lett magyar hazátok Osiris Kiadó, Bp., 2006. 625–626; Hóman műveinek új kiadásaira vö. például Hóman Bálint: Történetírás és forráskritika I–II. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2003; Hóman Bálint: A történelem útja. Válogatott tanulmányok. Szerk. Búza János. Osiris Kiadó, Bp. 2002; Az összefoglaló munkák közül Tibor Baráth: L'histoire en Hongrie (1867–1935) Paris–Bp., 1936; Léederer Emma: A magyar polgári történetírás rövid története. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1969; Steven Bela Vardy: Modern Hungarian historiography. East European Quarterly, Boulder. Columbia University Press, New York and Guildford, Surrey, 1976; Gunst Péter: A magyar történetírás története. Csokonai Kiadó, Bp.1995.
2. Vö. Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. Minerva, 1923. 11–40.
3. Vö. Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967; Kristó Gyula: Magyar historiográfia. I. (Történetírás a középkori Magyarországon.) Osiris, Bp., 2002.

4. Vö. Hóman Bálint: A II. Géza korabeli Névtelen. Századok 1931. 225–232.
5. Vö. Király György: A magyar–hun monda. In: Esszépanoráma 1900–1944. (Válogatta Kenyeres Zoltán). Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1978.
6. Vö. Hóman Bálint: Östörténetünk keleti forrásai. Századok, 1908. 865–883.
7. Vö. Hóman Bálint: Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. Bp., 1920. Szent István Akadémia felolvasásai. I. 5; Uő: A forráskutatás és a forráskritika története Magyarországon. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1925.
8. Vö. Hóman Bálint: Történelem és katolicizmus. Beszéd a XVII. országos katolikus nagygyűlésen, 1925. október 13-án. Pallas, Bp., 1925.
9. Vö. Hóman Bálint: Adalékok a magyar nyomdászat XVIII. századi történetéhez. Magyar Könyvszemle 1920–21. 154–155.
10. Vö. pl. Hóman Bálint: Történettudomány és numizmatika. Numizmatikai Közöny 1926. 26–30.
11. Vö. mindezekre Erős Vilmos: A Szekfű–Mályusz-vita. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000. (A továbbiakban Erős 2000.)
12. Vö. A történelem útja. 411–474.
13. Vö. Hongrie. Par Henri Marczali. In: Histoire et historiens depuis cinquante ans. (Méthodes, organisation et résultats du travail historique de 1876 à 1926.) Librairie Félix Alcan, Paris, 1927. 209–218. Erre válasz: Hóman Bálint: Hazai történetírásunk csődje. In: Uő: Történetírás és forráskritika. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1938. 537–542. (Eredetileg Magyar Szemle V. 1929. 131–134.)
14. Vö. erre Ujváry Gábor: A végtelenben újra találkoznak (Szekfű Gyula és Hóman Bálint párhuzamos, majd elváló életpályája) című idézett tanulmánya.
15. Nyilván alapvetők a Hóman munkáiról írt recenziók is. Ezek közül Erdélyi László, Domanovszky Sándor, R. Kiss István, Szabó Richárd, Török Pál, Tóth László, Kerékgyártó Kálmán (Bolgár Elek) írásait említeném.
16. Vö. mindezekhez még Erős 2000.
17. Vö. pl. William Walsh: Kolligációs fogalmak a történettudományban. In: Történetelmélet. I–II. Szerk. Gyurgyák János – Kisántal Tamás. Osiris Kiadó, Bp., 2006. II. 767–781, illetve Louis O. Mink: A történeti megértés önállósága. Uo. 709–730.
18. Új kiadására vö. Hóman Bálint: A magyar városok az Árpádok korában. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.
19. Vö. Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budavári Tudományos Társaság, Bp., 1921.
20. Vö. Hóman Bálint: Ösemberek-ósmagyarok. A szerző hátrahagyott kéziratát sajtó alá rendezte Szendrey Tamás és Clementis-Záhony Botond. A bevezetést írta Szendrey Tamás. Atlanta, 1985.
21. Vö. Erős 2000.
22. Vö. Török Pál: Hóman és Szekfű Magyar Története. Budapesti Szemle 1929. 213. kötet. 619. sz. 377–419.
23. Vö. Erős 2000.
24. Vö. Hóman Bálint: Szent László. In: Uő: Magyar Középkor. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1938. 279–285. (Eredetileg a Cél 1910. évfolyamában. 1910, 18–26.); Uő: Szent László. Kincses Kalendárium. 1933. 119–122.
25. Vö. Erős 2000.
26. Vö. Hóman Bálint: Szent István. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1938.
27. Vö. Hóman Bálint: Külpolitikai irányok a magyar történetben. Franklin, Bp., 1931.
28. Vö. Erős 2000.
29. Vö. a korábban említett tanulmányok.
30. Vö. R. Várkonyi Ágnes: A pozitívista történetelmélet a magyar történetírásban. I. 255–258. és passim.
31. Vö. erre például Horst Walter Blanke: Historiographiegeschichte als Historik. (Fundamenta Historica 3.) Stuttgart-Bad Canstatt., 1991.
32. Vö. Erős Vilmos: A XVI–XVIII. századi történetírás. II. A magyar történetírás a XVI–XVIII. században. Világosság 2009. 3. 127–137.
33. Vö. Hóman Bálint: „A történelem útja.” In: A magyar történetírás új útjai. Szerk. Hóman Bálint. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1931. 7–52.
34. Vö. Hóman Bálint: A magyar tudományosság jövője. Budapesti Szemle 1920. 127–161.
35. Vö. Hóman Bálint: Külpolitikai irányok a magyar történetben. Franklin, Bp., 1931.
36. Vö. Bisztray Gyula: A négykötetes Egyetemes Történet kiadásának krónikája. Egyetemi Könyvtár Kézirattára. G 635/56.
37. Vö. Hajnal István: Az újkor története. A Magyar Szemle Társaság kiadása, Bp., 1936.
38. Vö. Hóman ismertetése Grexa Gyula: A Csaba-monda és a székely hunhagyomány című könyvről. Irodalomtörténeti Közlemények 1922. 159–160.
39. Vö. Szekfű Gyula: A magyar jellem történetünkben. In: Mi a magyar? Magyar Szemle Társaság, Bp., 1939. 489–556.
40. Vö. például Erős Vilmos: Sebestyén Gyula bírósi pere Szekfű Gyulával. Történeti tanulmányok XVII. Debrecen, 2009 (megjelenés alatt), valamint Szekfű Gyula: Történetpolitikai tanulmányok. Magyar Irodalmi Társaság, Bp., 1924; Uő: A török korszak történetpolitikai értékelése. Keresztény Politika 1923. 597–604.
41. Vö. Hóman Bálint: Semigotha. Weimarer historisches-genealogisches Taschenbuch des gesamten Adels jüdischen Ursprunges. I–III. Turul 1912. 138–141; 1915, 49–50.
42. Vö. Hóman Bálint: Szent István. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1938.



43. Vö. Erős 2000; Deérhez még Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriuma. Szerk. Koszta László. JATE Press, Szeged, 2006, valamint Deér József: Királyság és nemzet. (Tanulmányok 1930–1947.) Attraktor Kiadó, Móriabesnyő – Gödöllő, 2005; Uő: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Attraktor Kiadó, Móriabesnyő – Gödöllő, 2003.
44. Vö. Hóman Bálint: Elnöki megnyitóbeszéd. Századok 1943. 137–153.
45. Baráth-hoz vö. Paksa Rudolf: A történetírás mint propaganda. Baráth Tibor útja a szaktörténet-írástól a mítoszgyártásig. Kommentár 2006. 5. 69–79.
46. Vö. mindezekről Erős 2000.
47. Nyilván elemezhető lenne még Hóman irodalmi műveltsége is. Ez – úgy tűnik – azért messze nem vehető össze például Szekfű Gyuláéval, s talán ennek is köszönhető, hogy nála teljességgel hiányzik az irónia, illetve nyelvezete némelykor kifejezetten avítottként hat.
48. Vö.pl. Ujváry Gábor: A végtelenben újra találkoznak című idézett tanulmánya.
49. Vö. Sutyák Tibor: Michel Foucault gondolkozása. Attraktor Kiadó, 2007, valamint pl. Jörn Rüsen: A történelem retorikája. In: Történetelmélet. I–II. Szerk. Gyurgyák János – Kisantal Tamás. II. 986–998.
50. Vö. pl. Ferdinandy Mihály: Az Árpád-ház mítoszai. Attraktor, Móriabesnyő – Gödöllő, 2005.
51. Vö. pl. Rugonfalvi Kiss István: Bethlen Gábor. Attraktor, Budapest – Gödöllő, 2008.
52. Vö. Asztalos Miklós: A magyar nagyhatalom. I–II. Attraktor, Móriabesnyő – Gödöllő, 2004.

